הרב ישראל רוזן

פעולה הגורמת צורך לחלל שבת לשם פקוח נפש

א. לשאלת השימוש בחשמל בשבת ב. הצטרפות למכונית הנוסעת בשבת בהיתר

א. לשאלת השימוש בחשמל בשבת

הבטחת חשמל למדינה קשור בפקוח נפש

הנחה ראשונית היא שהבטחת חשמל בכמות מסוימת למדינה היא בגדר פקו"ג הדוחה שבת. יש מקום להניח כי אספקת חשמל לבתי חולים, למגן דוד אדום, למתקני קרור אוכל ואולי אפי' לתאורת רחוב — לפי התנאים הסידוריים הקיימים — ה"ז בכלל פקו"ג או ספק פקו"ג. המקרים הללו של "ספק פקו"נ" מפוזרים בכל המדינה ואי אפשר להפריד ולהפנות את החשמל רק לקוי פיקוח הנפש, שכן כל תחנות הכח בארץ "מזרימות" לקו ארצי אחד.

עובדה נוספת היא שאין לעובד בתחנת הכח — ואפי' לא להנהלת חברת החשמל — כל שליטה על הצריכה. כל החפץ להשתמש בחשמל בשבת אי אפשר כיום למנוע בעדו. גם המדינה ומוסדות הציבור אינם ערים לבעיות השבת וכנראה לא ישמעו להוראות מגבילות, כגון להשתמש בחשמל בשבת רק לצרכים חיוניים וכיו"ב.

עובדות אלו הן בגדר נתוני יסוד והנחות בסיסיות. ובכן, נשאלת השאלה: בהנחה שהנ"ל נכון, מה דינו של היחיד — העובד בתחנה והצרכן בבית — בקשר לשימוש ולאספקת חשמל בשבת?

בנושא זה של שימוש בחשמל בשבת נכתבו כמה וכמה מאמרים וספרים. ראה למשל:

1. ספר "החשמל לאור ההלכה" לרב שמואל אהרן יודלביץ, ירושלים תשי"ד.
2. ספר "מאורות נתן", לרב יצחק נתן קופרשטוק, ירושלים תשי"ז.
3. מאמרו של הרב הראשי הגר"ש גורן שליט"א, ב"מחניים", כט' אב תשי"ח.
4. מאמרו של הרב שמאי גינזבורג, "נועם" כרך י', ירושלים תשכ"ז. (מאמר זה נכתב בעקבות ביקור רשמי מטעם הרבנות הראשית, ונלוה אליו בעל מקצוע בתחום החשמל).

הרב גורן שליט"א במאמרו הנ"ל מציין את ההנחה הבסיסית דלעיל — שייצור החשמל הוא לצורך פיקו"נ — כמורגלת בפי הפוסקים. וכך כתב:

"ברם יש לדון בבעיה מנקודת ראות של פיקו"נ, וכך מורגל בפי גדולי התורה לבסס את ההיתר לשימוש בחשמל בשבת גם כאשר ההפקה והייצור מחייבים חילול שבת, משום שהחשמל חיוני לבתי חולים, להפעלת מכשירים, לתאורה ולחימום שיש בהם פיק"נ. וכן ישנם עוד מוסדות ובתים ושירותים ציבוריים בהם החשמל לכל סוגיו וצרכיו — לאור, לחום ולכח — יש בו משום פיקו"נ."

עיקר הדיון במאמרו זה סובב בקשר להיתר השימוש גם לבריאים.
כעין זה מובא בספר "החשמל לאור ההלכה" בתשובתו של הגרש"ז אוירבך שליט"א שכתב (עמ' קיח):

"אבל לכאורה יש לדון דמותר ליהודים לעבוד בשבת בתחנת הכח כדי לספק חשמל לבתי חולים משום פקו"נ. נמצא דיצור החשמל הנעשה בשבת לא מיקרי נעשה בעבירה ומותר להשתמש לאורה.
ואף דלספק זרם לבתי"ח בלבד היה מספיק עבודה של מכונה אחת יוצרת זרם, וכדי לספק זרם לכל העיר יש צורך להוסיף במכונות כפי הצטרכות העיר, נמצא דעובדים בשבת בשביל בריאים. אולם אעפי"כ נראה דעבודת היהודים בתחנת הכח היא מלאכת היתר דלפי המצב הקיים שבני העיר הדליקו את מנורות החשמל קודם השבת א"א כעת לתחנת הכח לספק זרם לבתי"ח בלבד, דהזרם היוצא מהמכונה מתפשט לכל העיר ... נמצא דכל הפעולות שם הם מלאכת היתר."

ואף הוא דן שם בהיתר השימוש לבריאים ובהיתר להדליק המנורות מבעוד יום.
כאמור, דומה שהעובד הפועל בקשר לעצם אספקת החשמל — לגביו הפעולה חיונית ובגדר ספק פקו"נ, ואין לו אלא מקומו ושעתו. אין בידו האפשרות לספק חשמל רק לאותם מקומות מצומצמים הכרוכים בפקו"נ, ו"אגב אורחא" הוא מספק חשמל לכלל הצרכנים. אם הוא כבר מצוי בעבודה זו (ואין כאן המקום לדון האם עליו להכנס מלכתחילה לכך) הרי פעולותיו באותה שעה הקשורות במישרין ביצור החשמל הן בגדר ספק פקו"נ הדוחה שבת.

השאלה נשאלת מנקודת מבטו של הצרכן, ושאלה אחת שהיא שתים:

א. האם האדם נהנה בשבת הנאה אסורה מ"מעשה שבת"?

ב. האם הצרכן משמש כגורם לחילול שבת של העובד? האם הדלקתו שת החשמל בע"ש והתקנת שעון שבת שיכבה וידליק שוב, — האם זו הכנה שיש לאסרה משום היותה מסבבת איסורין?

הנקודה הראשונה של הנאה ממעשה שבת היא ציר הדיון העיקרי במאמרים ובספרים הנ"ל. בעיקר דנו בנקודה ההלכתית של "ריבוי בשיעורין". סדר העבודה שהיה נהוג בתחנות הכח הישנות כלל צורך בהוספת דלק ובניקוי המבערים מדי מספר שעות (בערך כל 8 שעות). נמצא שהוספת דלק לתנורים והזנת הטורבינות בקיטור וכיו"ב נעשות הן לצורך החולים והן לצורך הבריאים, והרי זה דומה למדי למה ששנינו שהמבשל לחולה בשבת אסור לבריא שמא ירבה בשבילו, ובנדוננו יש שראו בכך ריבוי ודאי, ולא רק "שמא ירבה". (ראה למשל דברי הרב גורן במאמרו הנזכר).

נקודה זו של ריבוי בשיעורין ראויה לדיון מעמיק ומקיף, ברם מסתבר שכיום מרבית החשמל מיוצר בתחנות כח חדישות, ואילו הישנות משמשות לרזרבה בלבד או שחדלו מלפעול. בתחנות החדשות האוטומטיזציה כמעט מלאה וכדלהלן.

הפעילות בתחנת הכח

השנה סיירנו פעמים אחדות בתחנת הכח באשדוד (מטעם הכולל בישיבת כרם ביבנה) ומתוך שיחה עם מנהל התחנה עלתה התמונה הבאה, האופיינית כנראה לרוב רובן של יחידות הייצור הפועלות כיום:

החשמל "נוצר" בצורה אוטומטית לחלוטין **בתנאי שהצריכה קבועה**. כלומר: הטורבינות והגנרטורים מייצרים חשמל ברמה קבועה, וכן זרימת הדלק וויסות הקיטור — הכל אוטומטי. אמנם קיימים רישומים וטלפונים כפעולות לווי אדמיניסטרטיביות, אך הם אינם דרושים כמובן לעצם הייצור. במאמר מוסגר יש להעיר שמא כורח אדמיניסטרטיבי הקשור לפעולת פקו"נ אף הוא בכלל פקו"נ, שהרי א"א לנהל תחנה כזו — ומתקנים חיוניים דומים — ללא רישומים ובקורת מנהלית.

בקשר לנקודה זו נמצא במכתבו של האדמו"ר מלובביץ שליט"א, שפורסם בקונטרס "לשאלת הנסיעה באניות ישראליות" (אוצר החסידים ניו יורק תשי"ט) ובו מביע דעתו השלילית על אפשרות הנהגת אניה באופן אוטומטי לחלוטין. הרב מציין שם כי "באניה יש ג' סוגים של מכונות: א) מכונות מפעילות. ב) מכונות הממציאות את האנרגיה. ג) מכונות לקישור בין המחלקות השונות, העברה וקבלת הוראות ועוד". ושם מוסיף כי שידורי רדיו וכד' "מהוה חלק מוכרחי של הנהגת האניה, כיוונה וכד'". הרי שגם פעולות הלואי של תקשרת וכיו"ב אף הן "פרובלמטיות" מבחינה הלכתית. מכל מקום כוונתו שם לפענ"ד לדון מצד האחראים להפעלת האניה, שאי אפשר להם מבלי מלאכות אסורות אלו. אך נראה שאין מקום לומר שהנוסע באניה נהנה מ"מעשה שבת" של פעולות-לואי אלו, כגון רישומים וכתיבה, שידורים ותקשורת שאין הולכת האניה תלויה בהן באופן טכני.

אדרבה, כאמור יש מקום אולי לומר שאותן פעולות-לואי החשובות ביותר ואשר א"א ממבלעדיהן — שמא אף הן בכלל פקו"נ, אם עצם הפעולה העיקרית קשורה לפקו"נ, כגון ייצור החשמל לכלל המדינה, כהנחתנו הבסיסית. ויש לברר נקודה זו בהרחבה ואכ"מ.

פעולה נוספת שיש עמה חילול שבת נהוגה בתחנות הכח: ניקוי התנורים ע"י מפוחי אויר המנשבים רוח חזקה לתוך האש. תפקיד הניקוי למנוע הצטברות פיח ושיירי השריפה על ציגורות הקיטור. פעולה זו נעשית פעם למשמרת, אך כמובן אינה חיונית לעצם הייצור. זו פעולת מנע שמאומה לא יקרה אם ינקו את התנורים סמוך לכניסת השבת ומיד עם צאתה. ברבות השנים אולי יתרום אי הנקוי בשבת להצטברות מסוימת ולסתימות קצת יותר מאשר כיום — כשמנקים בשבת — אך אין זו פעולה חיונית ובמעט רצון טוב נדמה שניתן לותר עליה בשבת. בודאי אינה נכנסת בשאלת הנאה מ"מעשה שבת" ביחס לצרכן. כיו"ב נוהגים לשפץ ולעסוק באחזקה בשבת, בשל הצריכה המוקטנת, אך אין לצרכן הנאה ישירה מכך. נוהגים אלו ראויים למחאה (כפי שכתב החזו"א) ולפעילות ציבורית נרחבת, אך כנראה אינם מקנים לחשמל "מעמד" של "מעשה שבת".

צריכת חשמל כלל ארצית — דיאגרמת העומס (22—24.5.73)

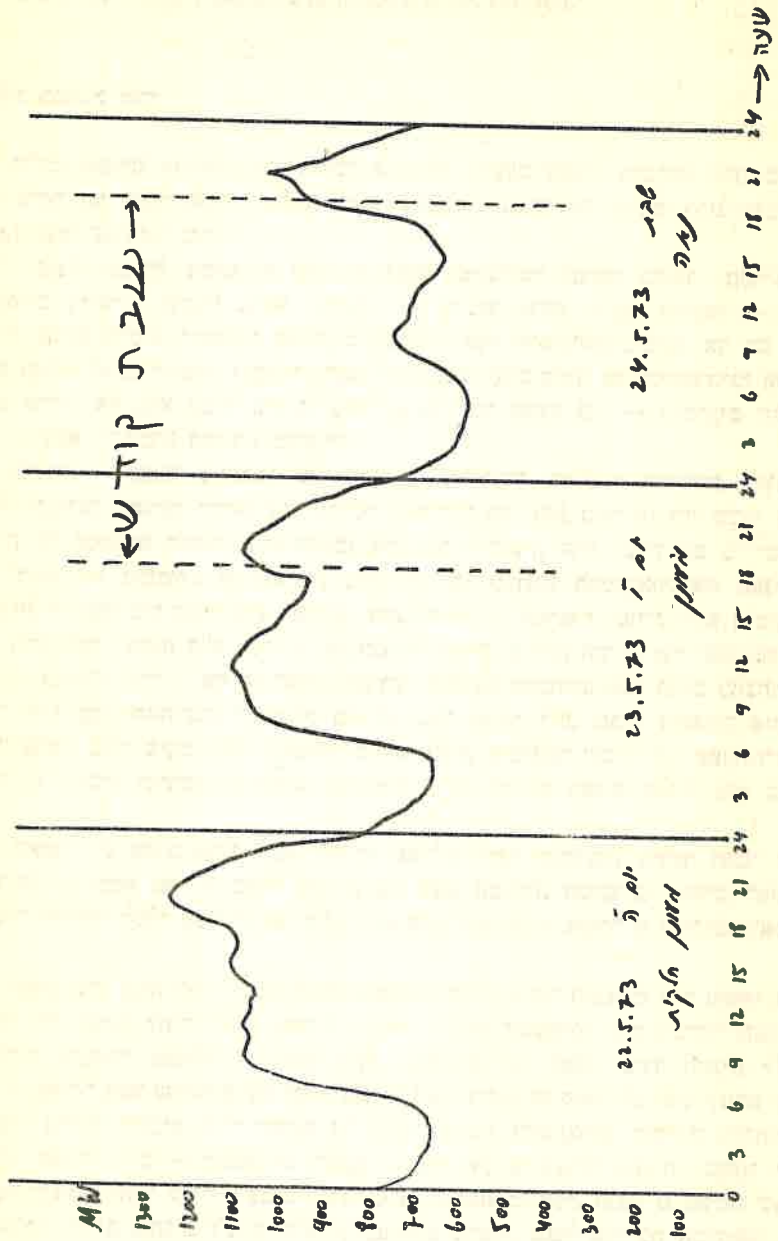

כאן באנו לשרש הבעיה הנדונית במאמר זה.

חילול השבת העיקרי באספקת החשמל השוטפת נובע כנראה רק משינויים בצריכה, המזקיקים לעתים פעולת יד אדם. כיבוי מספר גדול של נורות ומתקני חשמל וכן חיבור כמות גדולה של יחידות צריכה משפיעים על הגנרטור ע"י "הכבדה" או "הקלה", ועי"כ משתנה מהירותו. כאן המקום להתערבות ידנית וכפי שיוסבר.

כידוע, אספקה סדירה של חשמל מחייבת דיוק מקסימלי של מספר סיבובים קבוע של הגנרטור (50 סבובים לשניה). ירידה או עליה בסיבוב אחד או בשנים לשניה (2∓50) עלולה לשרוף מנועים, כמו קירור או משאבות מים וכיו"ב. מכשירים עדינים ובכללם מכשירים רפואיים יפגעו גם בשנויים קטנים יותר. כיו"ב דיוקם של מכשירים חשמליים מסוימים, וביניהם מכשירים רפואיים רבים, התלויים ובנויים על "בסיס זמן" נקבע ע"פ דיוק מספר הסיבובים לשניה, (תדירות זרם החילופין) ובמקרים מסוימים יש חשיבות לדיוק זה עד כדי ספק פקו"נ.

הגנרטורים והטורבינות שומרים על דיוק ע"י וויסות אוטומטי בגבולות של כ־10%. כלומר שינויים של פחות מ־10% מתאזנים אוטומטית ע"י הבקרה ע"י הקטנה או הגדלה של זרימת הקיטור לטורבינות. (מהירות הסיבוב של הגנרטור המייצר את החשמל תלויה בעצמת הטורבינה המניעה את הגנרטור). אם הצריכה השתנתה מעבר לתחום ה־10% (בערך) יש צורך בפעולת אדם לוויסות המהירות. (ההוראה ניתנת טלפונית או באלחוט מן המרכז בחיפה) לאחר מספר פעולות להגברת עצמת הטורבינה או לצמצומה הייצור ממשיך להיות אוטומטי ולווסת את עצמו בתחומו החדש, ושוב בגבולות של כ־10%.

פעולות אדם אלו נעשות ע"י מתג חשמלי המשפיע מידית על זרימת הקיטור והדלק, וויסות זה כרוך במלאכות דאורייתא (מבשל, מבעיר, מכבה, בונה) ומלאכות דרבנן (מוליד, מתקן מנא דרבנן).

כשהעומס עולה ומגיע לנקודה מסוימת יש צורך להפעיל משאבה ענקית נוספת להזנת מי הקיטור. פעולה זו היא חד פעמית ואף היא נובעת מגידול בצריכת החשמל, היינו משנויי העומס.

הבעיה: שינויים בצריכה

נראה כי לו הציבור כולו היה משתמש בשבת בצריכה קבועה, ולא היו מכבים בלילי שבת את הנורות בבתים וברחובות, ולא היו מדליקים נורות נוספות ולא מתקני חימום וקירור וכיו"ב, אזי ים מקום להנחה שלא היתה צריכה להתבצע בשבת כל פעולה בתחנת הכח להבטחת הייצור הסדיר, הקבוע ברמתו. השנויים המועטים הקיימים תמיד, כגון מקררים, היו מתאזנים מעצמם ו"נספגים" בגבולות ה־10%. כלומר, ניתן תיאורטית לספק חשמל ל"מדינת התורה" באופן אוטומטי לחלוטין, אם לא יהיו שנויי צריכה חדים. ואכן, ראוי לעשות נפשות לשיטה זו של צריכת חשמל קבועה משך כל השבת, ללא שנויים בעומס, ולו מטעמי הפגנתיות בלבד. ברם המציאות היא שעולם כמנהגו נוהג ורובו של הציבור מדליק ומכבה בשבת, או ע"י שעון המותקן מבעוד יום.

ראה בדיאגרמה הרצופה למאמר המתארת את העומס הארצי במספר ימים (מקריים) ובתוכם שבת. מסתבר שכחצי מן העומס המקסימלי היומי נמצא תמיד בצריכה. השנויים אינם חדים והחל משעה 8 בערב יש ירידת עומס המתמשכת והולכת עד לסביבות השעה 4 לפנות בוקר. שיא הצריכה ביממה הוא בין השעות 8—7 בערב, והשיא ביום (בלי הלילה) בסביבות 10 בבוקר. בשעות הלילה ולפנות בוקר — כששנויי הצריכה תלולים — רק אז

יש צורך בפעולות הנ"ל לוויסות הגנרטורים. כל אדם שבביתו מותקן שעון שבת תורם בדרך של הצטברות עם אלפי ורבבות צרכנים נוספים למדת התלילות הנוכחית. אם רבבות היהודים שומרי המצוות לא היו משנים את צריכתם בשבת, התלילות (בעליה ובירידה) היתה קטנה יותר, ובסיכום כללי היו בעשות פחות פעולות ויסות. ברם, כאמור, הפעולות הללו בעת שבעשות חיוניות הן לגמרי לספק פקו"ג, לפי הנחתנו הבסיסית.

ובכן, היש לחוש ל"הכשלה" ע"י סידור שעון שבת, למשל, הגורם שינוי עומס והדבר מצטבר עד שמגיעים לנקודה בה יש צורך לחלל שבת לפקו"נ? האם תרומה זו בהצטרפות עם כלל הציבור אסורה כבר בע"ש?

כאמור, עיקר הדיון במאמר זה קשור בעובדה שככל ששנויי הצריכה רבים יותר, ובאותה מגמה, אזי מתרבה סך הפעולות הנעשות בחברת החשמל להבטחת ייצור שוטף. אדם המתקין שעון שבת שיכבה וידליק בביתו בשבת, תורם להצטברות הכללית.

דומה כי שאלת "לפני עור לא תתן מכשול" איננה שיכת כאן, לפי הנחתנו שלעובד מותרות הפעולות — בעת שנעשות, ולכן לגביו אין זה מכשול. לענ"ד עיקרה של הבעיה נעוץ בשאלה הרחבה של חיוב האדם — או אי חיובו — לדאוג מבעוד יום שלא תתחלל השבת בעטיו לצורך פקו"נ.

איסור להכנס בע"ש למצב פקו"נ

בענין זה — האם חייב אדם לדאוג בע"ש שלא תתחלל שבת לצורך פקו"נ — מציגנו דיון נרחב בעניגא דירידה בספינה פחות מג' ימים קודם השבת. שניגנו בברייתא שבת יט ע"א: "אין מפליגין בספינה פחות מג' ימים קודם השבת. בד"א לדבר הרשות אבל לדבר מצוה שפיר דמי". וכך נפסק בשו"ע או"ח סי' רמח דמפליגין בימים א' ב' וג' ולא יותר אלא רק לדבר מצוה.

הראשונים נחלקו בטעם איסור ההפלגה. יש שפירשו משום עונג שבת, או משום תחומין, או משום שנכרי יעשה מלאכה בשבילו, או מטעמא דב"ש שאסרו להתחיל מלאכה בע"ש אם תגמר בשבת, או משום גזירת שייטין.

והנה הרז"ה פירש הטעם משום שמכניס עצמו למקום שיצטרך לחלל שבת לפקו"נ. ודבריו הובאו בר"ן שם וז"ל: "וכל שלשה ימים קודם השבת — קמי שבתא מיקרו, ונראה כמתנה לרחות את השבת, מפני שאין דבר העומד בפני פקו"נ. וה"ה למפריש במדבריות ולכל מקום סכנה שאדם עתיד לחלל בו את השבת". כשיטה זו נפסק בשו"ע רמח סע' ד'. בקשר להיתר להפליג בע"ש לדבר מצוה מובא בטור בשם ר"ת: "שכל מקום שאדם הולך כגון לסחורה או לראות פני חבירו חשיב הכל דבר מצוה, ואין חשובה דבר הרשות אלא כשהולך לטייל". והדברים מובאים להלכה ברמ"א סוס"י רמח בשם י"א. ומכל מקום לעלות לא"י בודאי חשיב דבר מצוה, עי"ש. והאריכו ע"כ בתשובה הריב"ש סי' קא והתשב"ץ בח"א סי' כא, ונפסק בשו"ע רמח סע' ד.

מצינו איפוא שר"ת התיר גם ללכת לסחורה ולראות פני חבירו, וכב"י שם הביא סיעת ראשונים שהסכימו לדעה זו. היתר זה נראה כמפליג טובא, וכבר תמה הב"י שם "דאי הולכין לסחורה חשיבי עוסקין במצוה א"כ פטרת את כל העולם ממצוות" מצד "עוסק במצוה פטור מן המצוה"? שהרי הרי"ף והראש שפירשו את איסור ההפלגה סמוך לשבת משום עונג שבת שיקופח בטלטולי הדרך (ואם יצא לפני ג' ימים כבר התרגל ויכול להתענג בשבת) הם שנמקו את ההיתר לצאת בע"ש לדבר מצוה משום שהעוסק במצוה

פטור מן המצוה. והיכן מצינו, איפוא, הרחבה כה מפליגה של המושג "עוסק במצוה"? כדי להבין את שיטת הרז"ה צריך להתבונן תחילה מהו גדרו של איסור הפלגה זה. האחרונים כבר כתבו דפשיטא שאין בדבר איסור תורה — להכניס עצמו למצב שאח"כ יהיה פקו"נ ויחלל שבת, דאלת"ה אמאי שרינן קודם ג' ימים. ראה למשל **בקהילות יעקב סי' יד**. וכן פשיטא מענין ההיתר לדבר מצוה, דקשה לומר שהיינו רק בגווני שעשה דוחה לא תעשה או עוסק במצוה פטור מן המצוה, ואי איסור ההפלגה הוא מדאורייתא בעינן לגדרי דחית המצוות. וכן מצאתי **בשו"ע הגרש"ז רמח סע' ו** המסביר את החילוק בין ג' ימי השבוע הראשונים לג' הימים האחרונים, שהאחרונים "נקראים ימים שלפני השבת ומתייחסים לשבת הבאה (ולכן) מחויב הוא **מדברי סופרים להזהר בהם שלא לעשות בהם** דבר שיודע שיצטרך אח"כ לחלל שבת, **שלא יהא נראה כאילו מתכון בעשייתו כדי לחלל שבת אח"כ.**" וראה גם **בשו"ת צמח צדק החדשות חיו"ד סי' צב.**

[וי"ל ע"ד ההקש, דהנה מצינו מחלוקת שמאי והלל **בביצה טז ע"א**: "אמרו עליו על שמאי הזקן שכל ימיו היה אוכל לכבוד שבת; מצא בהמה נאה אומר זו לשבת וכו' אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו שכל מעשיו לשם שמים, שנא' ברוך ה' יום יום". וי"ל שמעין מחלוקת זו תהא גם לאידך גיסא, לדאוג לפני השבת שלא תתחלל משום פקו"נ, וקי"ל כב"ה. וכן יש לציין שמשהו ממחלוקת זו מצויה גם במחלוקתם **בשבת יח ע"א** דלב"ש אסרינן להתחיל מע"ש פעולה שתגמר בשבת, ולב"ה לא חיישינן. ודומה שהכל סובב על ציר אחד בהבנת חיוב "זכור את יום השבת לקדשו" וחלותו מלפני השבת. ואכמ"ל בקו המשותף הפנימי למחלוקות אלו.]

גם בספר **תוספת שבת רמח אות ה** כתב להדיא שאיסור ההפלגה הוא רק מדרבנן, ולכן שרינן קודם ג' ימים, ולכן גם מתירין לדבר מצוה.

וא"כ צריכינן, למודעי; אפי' אם כל האיסור מדרבנן מהו גדר ההיתר לדבר מצוה שבגללו לא גזרו, ואפי' בהולך לסחורה או לראות פני חבירו? כלום שייטא בכה"ג לומר דמיקרי עוסק במצוה וכתמיהת הב"י?

עוד יש להביא מה שהעיר בספר **תום' שבת**, דהנה בשו"ע פסק לשני הטעמים גם יחד, בענין איסור ההפלגה סמוך לשבת; משום עונג שבת ומשום שיצטרך לחלל שבת לפקו"נ. ולדבר מצוה דשרי כתבו **הלבוש והמג"א ס"ק ו** (לענין עונג שבת) דטעמא משום דעוסק במצוה פטור מן המצוה. ותמה בתו"ש שם: דטעם זה מהני רק לפטרו מעונג שבת, אך לא הותר לעוסק במצוה לעבור עבירה ע"י עשית מלאכה, למשל, בשבת. והרי לטעם הרז"ה שרי להפליג למצוה אפי' אם יודע שיצטרך אח"כ לחלל שבת, ובכה"ג לא שייך "עוסק במצוה" להתיר בשל כך איסורין? **וראה במחצה"ש** שכתב לתרץ שהאיסור להפליג הוא מדרבנן כדי שלא להכנס למצב פקו"נ וחשיב כמצות עשה, ומגדרי "ביום השביעי תשבות", ושפיר שייטא עוסק במצוה דפטור ממצוה זו. לענ"ד תירצו דחוק במקצת ודוק. ואולי י"ל שלפני השבת איסור זה (מדרבנן) הוא מגדרי "זכור את יום השבת לקדשו" והרי זה עשה הנדחה כלפי "עוסק במצוה". ולהלן יבואר היטב.

עוד יש להקדים — לפני הצעת ההסבר שגלעני"ד — את **התשב"ץ בח"א סי' כא** שכתב כי כשם שאסור להפליג ג' ימים קודם לשבת "מכאן אני אוסר למול את הגר בחמישי בשבת כדי שלא יבוא יום ג' למילה בשבת ויצטרכו לחלל עליו שבת. וה"ה לתינוק שחלה ונתרפא בחמישי בשבת שממתינין לו עד למחר." וכבר **תמה עליו השי"ך ביור"ד רסו ס"ק יח** שהרי לצורך מצוה מתירים להפליג אפי' אם ברור שאח"כ יצטרך לחלל שבת "והוא מוסכם מכל הפוסקים, וה"נ אין לך מצוה גדולה מזו?" וע"ש **תמיהות נוספות.**

וראה במג"א שלא ס"ק ט שהביא את דברי התשב"ץ הללו והעיר שבימינו אין נוהגין

לרחוץ ביום השלישי למילה ולא שכיח שיחללו עליו שבת. ומשמע שבלא טעם זה היה אוסר כתשב"ץ, והרי לדבר מצוה שרינן הפלגה אפי' למצוה קלישא כסחורה וראית פני חבירו?

והתמיהה גדולה ביותר שכן התשב"ץ עצמו שם בהמשך התשובה מתיר להפליג בע"ש לא"י. וכן הביא את שיטת ר"ת להתיר לסחורה ולראית פני חבירו. ועיי"ש שסייע לר"ת מהא דשנינו במועד קטן יד ע"א דלכו"ע הבא ממדינת הים התירו לו לגלח במועד אם יצא למזונות. ופירש התשב"ץ, דהוי כהולך לדבר מצוה", וא"כ תמוהה ביותר שיטתו שמילת תינוק שנתרפא ומילת גרים לא תיחשב דבר מצוה?

(וראה בשאלת יעבץ ח"ב סי' צה שלהלכה חילק בין תינוק שנתרפא שימולו ביום ה' ולא נחשוש לחילול השבת האפשרי, לבין גר דאכתי נכרי הוא ולכן לא ימול בה' כדי שלא להגיע למצב חילול שבת לפקו"נ.)

הספר היתר יציאה בע"ש למצוה ולסחורה

להאיר כל הענין נראה שהדגש בטעם הרז"ה לאסור הפלגה הוא כנמוקו מפני "שנראה כמתנה לדחות את השבת". וא"כ צריך לבחון כל מקרה מנקודת מבט זו בלבד, האמנם נראה בו כמתנה לחלל שבת. ואין זה איסור דרבנן כללי, מעין גזירה וסייג לחילול שבת. וכבר העיר הריב"ש בתשובה הנ"ל בסי' קא שאיסור זה קליש טובא, וז"ל: "כשמפליג בחול נראה כמתנה לחלל את השבת לכתחילה, ואין זה איסור שבות אלא גזירת הרואין, ולזה התירו לדבר מצוה. ומפני קולת האיסור שבזה הפליג ר"ת ז"ל להקל ולהתיר אפי' הולך לסחורה".

לפי"ז נראה לי לחדש ולומר שטעם ההיתר לדבר מצוה אינו משום שלא העמידו דבריהם במקום מצוה, וכפי הנראה לפום ריהטא. ומה גם שיש להעיר ממה שהביא בשדי חמד כללים מערכת המ"ם כלל פ בד"ה ובספר היקר שאיסורי שבת חמירי ואסרינן בהו בעניני מראית עין אפי' באופן שבמקום אחר אין אוסרין, כגון באיסורי דרבנן. וא"כ גם כאן היה נראה שיש מקום לגזירתם גם בהולך לסחורה ולראות פני חבירו.

וא"כ נראה לפרש בפשטות את היתר היציאה לדבר מצוה אפי' בע"ש והיינו משום שבכה"ג ראשו ורובו נתונים למצותו והכל רואים זאת ולפיכך אין לפרש בשום אופן את מעשיו "כמתנה לחלל את השבת". כשהולך לדבר הרשות ויוצא סמוך לשבת — נראה כמזלזל בשבת וכמתנה לדחותה, אך אין לומר כן על היוצא לדבר מצוה. ועצם הענין, מיניה וביה, של עיסוק במצוה משמיט את טעם האיסור שנראה כמתנה וכו'.

ומה שר"ת הרחיב ההיתר ל"דבר מצוה" אפי' ביוצא לסחורה וראית פני חבירו יש לפרש השתא כמין חומר; אין סיבת ההיתר משום שאלו מצוות חשובות לעקור בשלהן מצוות אחרות ובגדרי עוסק במצוה הפטור מן המצוות, אלא ר"ת למד מעיקר טעמו של ההיתר לדבר מצוה, להתיר גם בהולך לדבר הנחשב כבעל ערך גדול — מעין מצוה. וזיל בתר טעמא דגם בהם אינו "נראה כמתנה לחלל שבת" שהרי טעמו ונמוקו עמו להליכתו המזורזת סמוך לשבת. כגון למזונות, לעלות לא"י או לראות פני חבירו. לפיכך כתב ר"ת שרק בהולך לטייל שייך שנראה כמתנה לחלל את השבת.

יש להסתייע מעט מן המרדכי פ"ק דשבת סי' רנח שהביא את ר"ת להתיר הפלגה לסחורה והסתמך על הדרשה בקדושין ל ע"ב: "ראה חיים — זו אומנות". וכן בב"מ כט ע"ב: "והודעת להם את הדרך — זה בית חייהם". וברור שעניני פרנסה אינם בגדרי עוסק

במצוה דפטור מן המצוה, אלא יש בהם שום־של־מצוה בלבד, ואין אלו עיסוקי הנאה. וכן להקביל פני חבירו ציין שם דחשיב דבר מצוה, ויש להעיר ע״ז לכאורה מסימן שא ס״ד לענין פסיעה גסה ודילוג על פני אמת המים בשבת דשרי רק ״לדבר מצוה כגון להקפיל פני רבו או פני מי שגדול ממנו בחכמה״, ולא סתם חבירו. וגם שם צ״ל שאין זה בגדרי עיסוק במצוה הדוחה איסורין, אלא שבכה״ג אין זה ״הילוכך״, ויצא מכלל ״שלא יהא הילוכך בשבת כהילוכך בחול״, אלא זה הילוך אחר, שיש בו סרך מצוה. וכך בנד״ד — אם אין זה ״הילוכך״ — שוב אינו נראה כמתנה לחלל שבת, ודוק.

לאור האמור יש ליישב את דברי התשב״ץ הנ״ל ולפרש שיש מקום לומר אדרבה, לאידך גיסא, שהיתר להפליג סמוך לשבת לא״י ולסחורה וכיו״ב מרווח טפי מפעולת מצוה ממש בע״ש שתגרום לחילול שבת לפקו״נ, כגון מילה ביום ה׳. שכן אם נקודת המבחן היא האם אמנם ״נראה כמתנה לחלל את השבת״ א״כ כשהולך לדרכו ועוסק בעניניו היומיומיים הדחופים ו״בדרך בית חייו״ כמזונות וכד׳ — אין עיסוקו זה נראה כמתנה לדחות את השבת. אך אם עוסק בדבר שאיננו מעיסוקו התדירי ואינו במהלך חייו היומיומיים הנצרכים לו בדחיפות, בכה״ג צריך לשים לב באיזה יום בשבוע הוא נמצא; אם הוא במחצית השבוע הסמוכה לשבת ופעולתו תגרור אחריה צורך בחילולה — אפי׳ אם עיסוקו בדבר מצוה כגון מילה (שלא בזמנה) סו״ס בכך שכביכול כיוון מלאכתו סמוך לשבת נראה כמתנה לדחותה. ואמנם יש לומר שמצות מילה חשובה בשעתה ואין המל ביום ה׳ נראה כמכוון יומו לדחות את השבת, אך מאידך יש מקום לחלוק במילה שלא בזמנה, ובהא פליגי התשב״ץ והמקשים עליו.

מעתה יובנו דברי התשב״ץ דס״ל דשרי להפליג בע״ש לסחורה ולמזונות ולא נראה בהם כמתנה לדחות את השבת, ואילו למול קטן שנתרפא או גר אוסר ביום ה׳ משום הצורך לחלל אח״כ שבת לפקו״נ. והטעם כנ״ל שמילה אין זה דרך בית חייו הרגילים וע״כ עליו להתחשב בשבת הקרבה והולכת דאל״ה הריהו כמתנה וכו׳, ודוק.

באחת; אם האדם הולך לדרכו וממשיך בעיסוקיו השגרתיים החשובים לו אין כאן מציאות של נראה כמתנה לחלל את השבת ולא רק שבכה״ג לא גזרו רבנן מפני חשיבות הענין והמצוה שבדבר.

לפי״ז א״ש מה שהקשה בספר תו״ש על הלבוש והמג״א שפירשו טעם ההיתר לדבר מצוה משום ש״עוסק במצוה פטור מן המצוה״, והרי טעם זה מהני רק לפטור לאדם מקיום עשה ולא להתיר איסורין? ולנ״ל י״ל שפיר שהרי להלכה קי״ל כשני הטעמים לאיסור ההפלגה: טעם הרז״ה שמכניס עצמו למקום שיצטרך לחלל שבת, וטעם הראשונים מפני עונג שבת. והנה מצד שיטת הרז״ה י״ל דפשיטא להו ללבוש ולמג״א שלדבר מצוה שרינן. ואין צריך כאן כלל לגדרי היתרא אלא פשוט אין כאן מציאות של נראה כמתנה וכו׳ ואין כל סיבה לדון לאיסורא. אך מצד חיובא דעונג שבת הרי חיוב זה עיקרו לדאוג מבעוד יום קודם לשבת ולהכין כל צרכיו בהרחבה. וז״ל הרמב״ם בשבת פרק ל הלכה ז: ״איזהו עונג? זה שאמרו חכמים שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת, הכל לפי ממונו של אדם. וכל המרבה בהוצאות שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים ה״ז משובח.״ הרי שהדגיש ההכנות מבעוד יום. (וראה בחידושי רבנו חיים הלוי בסטנפיל בחילוק שבין עונג לכיבוד בנקודה זו) לפיכך יש מקום לומר שמכלל מצות עונג שבת הוא שלא לעשות פעולות בע״ש שימנעו עונג בשבת שתבוא, כגון להפליג תוך ג׳ ימים לשבת (וקודם לכן שרי שכבר מתרגל עד לשבת). וא״כ לשיטה זו בלבד צריכים לטעם ההיתר לדבר מצוה משום ״דעוסק במצוה פטור מן המצוה״, ונפטר מחיובו לדאוג לעונג שבת.

ואכן נראה שלשיטת הריף שפירש איסור ההפלגה משום עונג שבת י"ל שאין זו גזירה אלא מעיקר דין חיוב העונג שהוא מדברי נביאים והרמב"ם קורא לא שם בריש פרק ל' "מדברי סופרים", ואין זה משום גזירת הרואין שנראה כמתנה לדחות עונג שבת כמו שמפרש הרז"ה לענין חילול שבת לפקו"נ. ונראה שר"ת שהתיר גם לצאת לסחורה וכד' אכן ס"ל כרז"ה דוקא, מפני שנראה כמתנה וכו'. אבל לריף באמת לא נתיר אלא לדבר מצוה ממש ובגדרי העוסק במצוה וכו'. ואזדא לה תמיהת הב"י על ר"ת "דא"כ פטרת את כל העולם ממצוות" שהרי הריף פירש ההיתר לדבר מצוה משום "עוסק במצוה וכו' " והרי הכל עוסקין בסחורה וכיו"ב ? דבאמת ר"ת לא נתכון מגדר היתרא דעוסק במצוה. ואכן להלכה י"ל דכיון דקי"ל גם כרי"ף וגם כרז"ה, ואין להפליג סמוך לשבת הן מפני מיעוט עונג שבת והן כדי שלא יגיע לחילול שבת לפקו"נ — לכן למעשה בעינן עיסוק במצוה ממש כדי להתיר הפלגה בע"ש, דרק עיסוק במצוה ממש דוחה עונג שבת. אך בגוונא שאין פגיעה בעונג שבת, כגון בנהרות וכמ"ש הראשונים, שם מותר להפליג אפי' לסחורה ולראית פני חבירו. וכדמות ראיה לדברי שהרמ"א הביא דין ר"ת להתיר לסחורה בסוף סי' רמח — בקשר ליציאה בשיירה למדבר, ולא הביאו קודם לענין הפלגה בספינה בסעיף א' או ב'. משום שבספינה יש מיעוט עונג מפני מחלת הים ולטעם זה לא תקרא הפלגה לסחורה "דבר מצוה", ודוק.

שוב מצאתי **בהעמק שאלה ח"א סי' כא** שדן באריכות בענין עונג שבת אי חיובו גם מקמי שבתא, ודן שם במחלוקת שמאי והלל בנזדמנה לו מגה יפה האם יניחנה לשבת, ופירש דהלל פטר משום עוסק במצוה ד"גומל לנפשו איש חסד".

[**במג"א רמח ס"ק יט** כתב בקשר להפלגה בספינה "דלקבלת מעות מאינו יהודי שהוא חולה כל עוד אינו גוסס לא מיקרי פסידא ודאית", ושנה דין זה בסוף **סי' שלט ס"ק יג בשם ר"י הלוי. ובשו"ע הגרש"ז בקונטרס אחרון רמח אות א'** תמה על המג"א דהא לר"ת כלשאינו הולך לטייל לא מיקרי לדבר הרשות ? ולענ"ד י"ל בפשוט וכמ"ש דדינו של ר"ת אמור רק לענין חשש חילול שבת לפקו"נ כשיטת הרז"ה משום שלא נראה כמתנה לחלל שבת, אך אינו אמור לטעמא דעונג שבת. להלכה הרי קי"ל כהנך תרי טעמי ולכן אסור להפליג לקבלת מעות אבורות, ודוק. ברם **בשו"ע הגרש"ז שם סע' יב** הבין כנראה שלר"ת יציאה לסחורה ולראית פני חבירו חשיבא מצוה רבה כ"כ אפי' לדחות עונג שבת מגדרי עוסק במצוה פטור כמצוה. וצ"ב ואכמ"ל.]

שינוי בנתוני רקע אינו נראה כ"מתנה לדחות שבת".

הדרינן לדידן, לענין השימוש בחשמל בשבת.

לפי מה שנתבאר עיקר טעמו של הרז"ה לאסור הפלגה סמוך לשבת ש"נראה כמתנה לחלל שבת", — נראה לומר פשוט דזהו דווקא **כאשר האדם יוצר את מצב פקוח הנפש**, ע"י שמכניס את עצמו או את אחרים למקום סכנה ויצטרך הוא או אחרים לחלל שבת לפקו"נ, כגון ביוצא בספינה או במל תינוק ועי"כ יגיע מצב שיזקיק אותנו לחלל שבת. לפיכך אם אינו עוסק במזונותיו שהם דרך בית חייו וכד' ומכוון את יומו סמוך לשבת — נראה כמתנה לדחותה.

אך אם הפקו"נ קיים ועומד בלעדיו, וכגון שיש חולה במקום, נראה פשוט שאם הבריא אוכל למשל את מאכליו שלו כדרכו בע"ש ועי"כ יצטרכו לבשל לחולה בשבת — לית לן בה ואין כאן אפי' סרך מתנה לחלל שבת. ולענ"ד ה"ה אם אוכל את מאכליו של

החולה עצמו בע"ש. ועין לקמן בשם הגרש"ז אוירבך שליט"א דאין איסור לעשות כן אפי' בשבת גופא. וטעם הדבר הוא שאם אין האדם יוצר את מצב הפקו"נ ואין לו כל יחס ישיר לחילול השבת אלא שעסק בעיסוקיו ובעקיפין נוצרו תנאים שבגינם יצטרך מישהו אחר לחלל שבת לפקו"נ של מישהו אחר שהוא מסוכן בלא"ה, — מה לו בכך ובודאי אינו נראה כמתנה לדחות את השבת. ואמנם אילו היה דין איסור ההפלגה בכלל "זכור את יום השבת" למשל היה מקום לדון את האדם המסובב את תנאי הרקע כגורם. אך אי דיינינן לה מצד נראה כמתנה וכו' — שפיר נראה דלא שייטא בכה"ג. ויש כאן מבחינת הסברא הפנימית מעין דברי ר"ת בהיתר היציאה לסחורה ולראית פני חבירו.

החיוב בשבת להמנע מלגרום לדחיתה

יתר על כן, נראה שסברא זו אמורה גם לענין שבת עצמה, בקשר לשאלה עד כמה חייב אדם להמנע ממעשים שיגררו אח"כ צורך לחלל שבת לפיקו"נ.

מצינו מחלוקת הרמב"ן והרז"ה — הובאו דבריהם בר"ן שבת קלד ע"ב — אם נשפכו המים החמים המוכנים לתינוק לרחצו לאחר מילתו. לרמב"ן ימולו בשבת ואח"כ ה"ז פקו"נ ושרי להחם, ולרז"ה ולרשב"א לא ימולו כדי שלא נצטרך להכנס לכלל פקו"נ.

וכבר העירו שהרז"ה המחמיר במילה הוא המתיר בהפלגה בג' ימי השבוע הראשונים אפי' אם אח"כ יצטרך לחלל שבת לפקו"נ, ולדבר מצוה התירו אפי' בע"ש, והרי אין לך מצוה גדולה ממילה בזמנה, ומ"ש? ותירצו האחרונים דשאני לפני השבת משבת עצמה דחמיר טפי שכבר חל עליו חיוב שמירתה. ראה בקהלות יעקב שבת סי יד וכן בהעמק שאלה סי' כא.

עוד מצינו לענין שבת עצמה להחמיר, בדברי המג"א סופי' שכט שכתב דאם באו גנבים לשלול ולבוז דאיתא התם בשו"ע ס"ז דשרי לחלל שבת ולעמוד על נפשו ד"אם לא יניחו ... יהרגנו והוי עסקי נפשות". והקשה המג"א: "וצ"ע, דיניחנו ליקח הממון ולא יחלל שבת? ואפשר כיון דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו — חיישינן שמא יעמוד אחר נגדו ויהרג ולכן מחללין. אבל באדם יחיד יניח ליקח ממונו ולא יחלל שבת."

וכבר העירו על המג"א מגמרא מפורשת בפנהדרין דף עב ד"בא במחתרת אין לו דמים בין בחול ובין בשבת". וראה שהאריך בענין הגרש"ז אוירבך שליט"א במאמרו ב"מוריה" סיון—תמוז תשל"א, עיי"ש.

ומש"כ המג"א "יניחנו ליקח ממונו ולא יחלל שבת", יש לדון באיזה מציאות עובדתית מדובר; האם הכוונה שהאדם כדי לעמוד על נפשו חייב לחלל שבת להדיא כגון ע"י הדלקת אור או פציעת הגנב וכד', או שמא הכוונה שיתאבק עמו ויכנס עמו במריבה ויש לחוש שע"כ יגרר מצב שיצריך חילול שבת לפקו"נ. ואכן נראה לי שמדברי המג"א הללו אין ראיה לנדוננו בקשר לאיסור לעשות פעולה בשבת עצמה שתגרום אח"כ מצב של פיקו"נ המחייב חילול שבת, שכן י"ל שהמג"א אכן מדבר שהאדם מחלל שבת להדיא כדי להתגונן בפני הגנב ובכה"ג פשיטא דאם יכול למשול ברוחו ד"יניח ליקח ממונו ולא יחלל שבת". אך אם נפרש דברי המג"א כאפשרות השניה אמנם תהיה ראיה לנ"ל, דבשבת עצמה אין לעשות כלום אם עי"כ יגרם פקו"נ.

ושם במאמרו דן הגרש"ז אוירבך בארוכה להוכיח שאין אדם צריך אפי' בשבת עצמה להתאמץ ולהצטער רק כדי שלא יגיע מישהו אח"כ למצב של צורך בחילול שבת לפקו"נ. לכן מותר לאדם לאכול מאכליו כדרכו בשבת — וכגון אחיות בבתי חולים — ואפי'

אם עי"כ יגרם צורך לבשל לחולים. וכן בגחלת של מתכת המונחת ברה"ר שרי לסלקה תוך חילול שבת ואין צריך לעמוד שם כל היום ולהזהיר. וכן אם צריך להסיע חולה לבי"ח אפשר לטלפן ולהזמין רכב ציבורי או אמבולנס וא"צ דוקא להסיעו בעצמו ולחסוך את הטלפון, אם עי"כ תגרם הכבדה כגון שיהא עליו להשאר כל היום בביה"ח, ועוד כיו"ב. ועי"ש שדן בדבר מאי שנא דוגמאות אלו מדינא דהמג"א דכתב שיפקיר ממונו ולא יעמוד בפני הגנב ויסבב חילולי שבת?

ואכן אם נפרש שהאדם מתגונן כלפי הגנב ע"י חילול שבת מידי — בודאי החילוק ברור. אך אפי' אם נתפוס בפירוש המג"א שנאבק עמו ומסבב אח"כ תנאים שיחיבו חילול שבת לפקו"נ — י"ל שפיר כמש"ל דשאני אם האדם יוצר את עצם מצב הפקו"נ, שלו או של אחרים (כגון המל תינוק) לבין אם החולה או הפיקו"נ נמצאים בלאו הכי אלא שהוא עושה מעשיו הרגילים ועי"כ גורם בעקיפין לשינוי בתנאים הסביבתיים ומאן דהו יחלל שבת לפקו"נ של אחר, הקיים בין כה במצב של סכנה.

לפיכך, בדינא דהמג"א כשנאבק עם הגנב יוצר עי"כ את מצב הסכנה ומכניס עצמו למצב מחודש של פיקו"נ. וכן המל את התינוק יוצר מצב של פקו"נ שיחייב חימום מים. לכן כתב המג"א דמוטב להניח ממונו ולא ליצור מצב פקו"נ בשבת. והרמב"ן שהתיר למול גם כשנשפכו המים היינו משום דמצות מילה היא עצמה דוחה שבת. אך אם אוכל תבשיליו כדרכו או עובר בדרך ואינו מתעכב לשמור כל היום עלגחלת ברה"ר או נשאר בביתו ומתעצל להסיע חולה לביה"ח וע"י מעשיו אלו, או אי־מעשיו, נגרם שמישהו יחלל שבת לחולה אחר, — לית לן בה ואינו פוגע בכך בקדושת השבת. וראה להלן בחלק ב' של המאמר בקשר להכנת תנאים בשבת עצמה שירבו פיקו"נ.

והנה אם בשבת דינא הכי עאכ"ו בע"ש דשרי להתקין שעון שיכבה וידליק אוטומטית בשבת את החשמל בביתו, ואין לו לחוש שמא עי"כ תצטרף פעולת השעון שלו — שהכינו מבעו"י — לגרום צורך בחילול שבת בתחנת הכח שכן הייצור שם מותר, מפני ספק פקו"נ וכהנחתנו הראשונה. ומה גם שמאור החשמל בביתו של אדם בשבת בודאי הנאה הוא לו ובכלל עונג שבת, והריהו דואג לצרכי שבת דידיה מע"ש. ולאו אדעתיה מה שאולי ייעשה בתחנת הכח בהשפעה עקיפה של שעון השבת בביתו.

ומה שמצינו **במג"א סי' של ס"ק א שהביא מספר חסידים תתנ"ה** דראוי להכין צרכי יולדת מע"ש כשהגיעה לחודש התשיעי להריונה, כדי להמנע מחילול שבת מיותר — מדת חסידות שנו כאן, וכדרכו של ספר חסידים. ודמיא למאי דאיתא **בנדה לח**: "חסידים הראשונים לא היו משמשין מטותיהן אלא ברביעי בשבת (= מרביעי ואילך) כדי שלא יבואו נשותיהן לידי חלול שבת (= בלידתן)" — והיינו מגדרי חסידות.

מסקנת הדברים

מצד הסברא ומתוך המקורות נראה כי אפי' אם חובה על האדם לדאוג מע"ש שלא יווצר מצב של פקו"נ הדוחה שבת — היינו דווקא כשהוא יוצר את מצב הפיקו"נ. אצל עצמו או אצל אחרים. מאידך, אם מצב הפקו"נ קיים ועומד ומישהו אחר יצטרך לדאוג בשבת לצרכי הפקו"נ. — אעפי"כ אין איסור לאדם שלישי לפעול את פעולותיו כדרכו, ואין לו לחוש אם עי"כ שינה במעט את התנאים ואת נתוני הרקע וכתוצאה עקיפה מכך יצטרך פלוני להרבות ביתר פעולות של חילול שבת לפקו"נ מאשר אלמלא נשתנו התנאים הסביבתיים הללו.

טעמים נוספים להתיר התקנת שעון שבת

יש להעלות טענות נוספות מבחינת המציאות של נדוננו אשר לפיהן אפי׳ אם באופן עקרוני בדרך כלל ראוי לחוש גם בע״ש שלא ליצור מצבים שבעטים יתרבה פקו״נ, מכל מקום בנדון השימוש בשמל והתקנת שעון בע״ש יש פנים אחדות להיתרא.

א) ה״תרומה המצטברת״. עליה אנו דנים כל הזמן, שהאדם תורם למשל לירידת העומס הכללי כאשר שעון השבת מכבה בביתו את הנורות, — תרומה זו היא נכונה מבחינה סטטיסטית בלבד. באופן מעשי ספק רב אם אמנם הכיבוי אצלו אכן גרם למעשה, ולו במעט, את מגמת הירידה בעומס הכללי בו ברגע. שכן יתכן בהחלט וסביר ביותר שמא באותה שניה בדיוק בה כבה האור בביתו נדלק אי־שם בארץ מכשיר חשמלי רב עצמה או נורות רבות. כך שלמעשה באותה שניה כלל לא חלה ירידה כלשהי בעומס אלא אדרבה — עליה, או השארות במקום. אפשרות כזו אינה תיאורטית אלא מצויה ביותר בשל ריבוי הצרכנים וגיוון סוגי הצריכה.

אם כן, כלל לא ברור כי שעון השבת אשר בביתו המדליק ומכבה בשבת תורם **באופן מעשי** לשינויי העומס ברגע פעולתו. ומה שאלמלא פעולת השעון היה השוני אחר, כגון שברגע הכיבוי מישהו אחר הדליק ורמת הצריכה נשארה בדיוק במקומה, ואלמלא כיבויו היתה נרשמת עליה ותרומתו היא שלא תהיה עליה אלא השארות במקום דומה כי ״תרומה״ שלילית כזו אינה מטרידה מבחינה הלכתית ואין היא פועלת במגמה חיובית של הצטרפות לירידת העומס שבסופו של דבר תחייב פעולת חילול שבת לפקו״נ.

ב) אפי׳ אם השנויים בביתו מצטרפים לשינוי הכללי ותורמים לו, מכל מקום השפעה של כל בית היא אפסית ביותר ובטלה באלפי אלפים בצריכה הכללית. והנה ביחס לכאו״א הר״ז ספק רחוק ביותר שדוקא שינוי העומס שלו יהיה אותו שינוי גבולי המחייב פעולת אדם לפקו״נ. ואמנם אם כלל הצרכנים הבריאים לא ישתמשו בחשמל בשבת או ישתמשו בצריכה קבועה הסיכום הכללי הוא שיזדקקו בתחנת הכח לפחות פעולות לפקו״נ. אך אין לאדם אלא ביתו והשפעתו הוא וזו זעירה בזעירין. א״כ מנא לן כלל שגם בכה״ג אדם צריך לחוש שמא יגרמו מעשיו שמישהו יחלל שבת לפקו״נ? בודאי אם נבחון את הענין מנקודת מבט של ״נראה כמתנה לחלל את השבת״ י״ל פשוט שאין חשש זה אמור אלא בודאי דחית שבת, או אפי׳ בספק קרוב ושכיח כהפלגה בספינה וכד׳. אך כשהספק הוא רחוק שברחוקים, וגם אז פעולתו אולי תשפיע בהצטברות להרבה הרבה גורמים נוספים, שאין לאדם כל שליטה עליהם, — נראה לי שבכה״ג אינו נראה כמתנה וכו׳ וליכא למיחש אלא אולי למדת חסידות בלבד.

ג) וסברא נוספת יש להעלות בנד״ד: כל הפעולות של חילול שבת לשמירה מדויקת על מספר הסיבובים בשניה ותדירות זרם החילופין — כל אלו אולי הם בכלל ״לא ניחא ליה״ לצרכן הביתי ו״לא איכפת ליה״ לאדם הפרטי. הדיוק שלמענו עושים את הוויסותים — בעת שנעשים — אינם חשובים כלל למאור או למכשירים ביניים פשוטים. מבחינת האדם לא איכפת לו שהפעולה תיעשה הרבה יותר מאוחר, כאשר השינוי במהירות יהיה הרבה יותר ניכר, ויהיה אז חשש למקרר החשמלי שבביתו, למשל. א״כ ההשפעה שאדם משפיע על הצריכה — אפי׳ אם השינוי בביתו הוא בדיוק אותו שינוי גבולי המחייב פעולת אדם לווסות, גם אז אותה פעולה באותו רגע אינה נחוצה לאדם ולא ניחא ליה בה, ולא איכפת לו שלא יתחשבו כרגע בשינוי שנוצר מחמת שעון השבת בבתו.

נמצא שהתקנת שעון שבת מע״ש עשויה להשפיע במקרה רחוק ביותר ובכלל ספק פסי״ר דלא ניחא ליה, ומנא לן לחוש לכך. ובודאי אינו נראה בהכי כ״המתנה לדחות את השבת״.

ב. הצטרפות למכונית הנוסעת בשבת בהיתר

המקורות שדנו בנושא

לא פעם מודמנת שאלה היש היתר להצטרף למכונית הנוסעת בשבת בהיתר, לפקו"נ. כגון, בהסעת חולה לביה"ח או בחזרתו של האמבולנס, וכן בצבא או במשטרה.
והנה ברור שיש מקום לחוש למראית עין ואין להורות בכגון דא לקולא מחשש פירצות בשטה זה, שהרי יש לחוש שהנהג יעצור במיוחד לצורך הנוסע המתלוה וכיוצא בפעולות כאלו, והריהו גורם לחילול שבת, ונהנה ממעשה שבת של ישראל. ברם, אכתי צריכינן למודעי מהו הדין בשעת דחק גדולה?
בתשובות הר צבי שנלוו להוצאת הטור, **או"ח סי' תקכו** דן הגרצפ"פ זצ"ל בהצטרפות למכונית הנוסעת ע"י נכרי לקבורת מת ביו"ט. וכתב שם שיש לחוש שע"י ריבוי הנכנסים "הנהג מגדיל כח מכונת האוטו וכפי רוב המשא כן ירבה בהבערה". ועי"ש דנקיט לקולא מצד הבערה ביו"ט דאמרינן "מתוך", וכן דמיירי התם בנהג נכרי ואמירה לעכו"ם הותרה לצורך מת.
ושם הוסיף בסוף דבריו: "ולא עוד אלא שאפשר גם להוסיף ולומר שאפילו אמירה אין כאן, דמה שהנהג מרבה בהבערה בשביל הנוסעים זהו כדי שילך מהר. ואם לא יגביר ההבערה יתנהג לאט והישראל היושב שם לא איכפת לו אם לא ילך במהירות, ונמצא שהנכרי המוסיף בהבערה אדעתא דנפשיה קעביד".
דברים אלו הובאו ע"י **הרב נויבירט שליט"א** בספרו **"שמירת שבת כהלכתה" פרק יט' הערה קמ**, והוסיף שם: "אולם יש להבחין לענין זה בין אמבולנס וכל מכונית כבדה מחד, ומכונית נוסעים רגילה מאידך. שכן במכונית כבדה אין המצאותו של נוסע בודד נוסף מביאה לידי הבערות נוספות של בנזין. וגם אם תצרוכת הבנזין היא גדולה יותר במקצת, אבל אין זה גורם להבערות יותר, אלא להבערות גדולות יותר, ולית לן בה. והרי אין משנים את מהלך המנוע ע"י תוספת משא של אדם אחד, — דעת מומחים".
וכך הובא עפ"י הנ"ל בספר **"דיני צבא ומלחמה"** (מאת הרב ש' מן ההר, יששכר גואלמן ויהודה אייזנברג) **בסעיף 231**: "נסיעה ברכב שאחר נוהג בו ממילא דינה תלוי בסוג הרכב: מכונית נוסעים רגילה הנסיעה בה כרוכה באיסור תורה, לכן עם ריבוי משקל המשא גדלה תצרוכת הדלק, ויש יותר בערות במנוע. לעומת זאת, ברוב הרכב הצבאי (קומנדקרים, ומשאיות וכלים כבדים יותר) אין תוספת גורמת להבערות נוספות. לכן, בשעת הדחק, רשאי חייל לנסוע ברכב הנוסע בהיתר לצורך בטחוני, כמו רכב כוננות החוזר לבסיסו. אך יש להזהר בנסיעה כזאת שהנהג לא יעשה שום פעולה מיוחדת לנוסע: לא יאריך בגללו את דרכו ולא יעצור לו במיוחד, שכן כל פעולה כזאת היא חילול שבת של הנוהג".

ניתוח אפשרויות ההשפעה של נוסע נלוה

ויש להרהר בדברים שהרי באופן מדעי קשה לקצוב אבחנות ברורות בין רכב כבד לרכב קל וכדו'. עקרונית, ברור שעבודת המנוע תלויה במשקל הרכב הכללי. ולכן תוספת משקל

יש לה משמעות כלשהי המצטברת עם סך המשקל הכללי. ככל שיחס המשקל הנוסף גדול יותר ביחס לשאר המשקל ההשפעה ניכרת יותר. לכן במכונית קטנה שעור משקלו של אדם ממוצע ביחס למשקל הכללי גדול יותר מאשר במכונית גדולה השוקלת הרבה בפנ"ע. מכל מקום אם קימת השפעה, ומבחינה תאוריטית היא קימת תמיד, נראה שהשפעה זו מתבטאת באחד משני האופנים הבאים:

א. אם הנהג ירצה לנסוע עם האדם הנוסף באותה מהירות בה היה נוסע בלעדיו, וכן להחליף את המהלכים בדיוק באותו זמן ובאותו מקום שהיה עושה זאת מבלי האדם שנוסף — במקרה זה הנהג יצטרך לספק יותר דלק מאשר אילו לא היה מסתפח האדם שנלוה, ולגרום להבערות חזקות יותר כדי ליצור "כח מנוע" חזק יותר שיאזן את תוספת המשקל המכביד. וביתר פירוט; במקרה זה המספר הכללי של סיבובי המנוע — אם הנוסע הנוסף או בלעדיו — נשאר קבוע. כלומר: מספר הבעירות נשאר קבוע אלא שמקצתן גדולות יותר. ביחס לנקודה זו הובא לעיל מספר שמירת שבת כהילכתה — דלית לן בה, שהרי עצם הבעירה וסכום הבעירות הכללי נחוץ לפקו"נ.

ב. קימת אפשרות אחרת, שהנהג יספק בדיוק דלק כפי שהיה מספק אלמלא הנוסע הנוסף. במקרה זה אם תוספת המשקל היא בעלת משמעות — תקטן מעט המהירות הכללית. הוי אומר: כדי להגיע מבית החולה לבית החולים ידרש קצת יותר זמן. כלומר: יתרבו מספר סיבובי המנוע ויתרבה הסך הכללי של ההבערות.

למעשה אדם הנוהג אינו יכול לכון את הדברים בצורה כ"כ מדויקת ובכל מקרה כנראה שקיימים שני האופנים גם יחד. היינו, ע"י תוספת אדם — אם מדובר ברכב שהדבר מורגש — המהירות קטנה מעט (וממילא גדל במקצת משך זמן הנסיעה), וכן גם כמות הדלק הכללית המסופקת למנוע גדלה ע"י לחיצה חזקה יותר על דוושת הדלק.
והנה אם נבוא לדון בדבר מבחינה מדעית ברור כמעט שבאופן מעשי לא ימלט הנוסע הנוסף מאיזו שהיא השפעה עקיפה שגרמה לתוספת במספר ההבערות, יותר מאשר היה בלעדיו. בפרט שמשקל נוסף גורם לאיחור מועט, כלשהו, בהחלפת מהלך נמוך לגבוה יותר, וכידוע רב יותר מספר ההבערות הדרושות להסעת הרכב, למשל 100 מטר, במהלך שני מאשר מספר ההבערות שידרשו כדי לעבור מרחק זה במהלך שלישי, לדוגמא.

השפעת הנוסע איננה אוטומטית

מכל מקום אכתי צריכינן למודעי; אילו המכונית היתה נוסעת בצורה אוטומטית לחלוטין, ללא נהג, והמנוע היה מהלך מאליו לפי נתוני הדרך והמכונית, — כל כי האי היה מקום לדון שהאדם שנוסף גורם להבערות נוספות או להגדלתן והיה מקום לדון בכל הנושא מבחינת "כח המעשה" של הנוסע, והאם יש ליחס הבערות אלו למעשיו או לכחו או לגרמתו וכיו"ב. אך הרי במכוניות קיים נהג, והוא מוביל את המכונית כדרכו וכהבנתו, כ"הגה ביד המלח". בכה"ג ברור שמשקל המכונית והנוסעים אינם "בעלי המעשה" כלל והם משמשים רק "נתונים מוקדמים" שאותם הנהג צריך להוביל. כל נוסע כמוהו ככסא ברכב או כעץ ואבן שיונחו שם.

אם כן, כל הדיון על הצטרפות הוא מכח גדרי הכשלה ו"לפני עור" וכיו"ב. דומני שמבחינה זו היא המדה והוא הדיון אם אדם יכניס כסא ריק וכיו"ב לרכב העומד לנסוע לחולה בשבת. ואולי אפי' אם מכניס בערב שבת יש לדון שעי"כ "גורם" לנהג להרבות בהבערות ובזמן הנסיעה. יתירה מזו, יש לדון מנקודת מבט זו שמא הנהג העומד לנסוע לפקו"נ יתחייב להוציא מן הרכב את כל האביזרים וכד' — ומעולם לא שמענו כזאת, (אם כי ברור שהאביזרים המצויים השפעתם קטנה ביותר וקרובה לאפסית).
ואם כך, יש להרהר על עיקרה של חששא זאת. סו"ס הנהג עושה כל פעולותיו לצורך החולה, ואין להפריד בין הפעולות ולומר שזו לחולה וזו לבריא. הבריא משמש כנתון מוקדם, אך כאשר הפעולה נעשית — כולה דרושה לחולה, ובדיוק כפי שהוסבר לעיל בקשר לאספקת החשמל בתחנת הכח. אין כאן כמובן כל מצב של **"ריבוי בשביל בריא"**, אלא אולי **ריבוי פעולות בממשך השבת בשביל חולה, בעטיו של הבריא**, וכנ"ל בחלק א' לענין החשמל. בכה"ג אין כאן כלל גדר "לפני עור" משום שפעולה זו מותרת היא לנהג, כפי שמזדמנת לפניו באותה עת.

הנוסע משנה נתוני רקע ואינו יוצר מצב פקו"נ

שמא איפוא, יש מקום לומר שסברתנו לענין החשמל כוחה יפה גם כאן, שהרי אין הבריא גורם את מצב פיקו"נ ולא הכניס את עצמו או את אחרים לכלל סכנה, והחולה קיים בלאו הכי. שמא בכה"ג אין כאן מצדו פגם של "נראה כמתנה לדחות את השבת", — שהרי השבת תדחה לא למענו אלא לפקו"נ.
אמנם יש לחלק בין נד"ד — הצטרפות לרכב — לבין שימוש בחשמל. (מלבד העובדה שבחשמל הצרכן מכינו מבעו"י וכאן מצטרף בשבת) שהרי בחשמל האדם עושה מעשיו כמנהג ומהלך לפי צרכו ולאו אדעתיה מה נגרם עי"כ בעקיפי עקיפין. משא"כ בהצטרפות לרכב אין זה "דרך מהלכו התדירי" והוא מכון מעשיו שעי"כ איכשהו יחללו שבת לצורך חולה יותר מאשר בלי מעשיו, ובהא חמיר טפי. יש לדמות זאת למה שהבאנו לעיל בשם **הגרש"ז אוירבך** שליט"א להתיר לבריא לאכול מאכליו בשבת כדרכו ולא צריך ליתנם לחולה אחר, אפי' שעי"כ יצטרכו לבשל לחולה. מאידך אם למשל קיים אוכל מוכן עבור החולה, מן הסתם אסור בשבת לזרקו ולהשחיתו (מלבד איסור בל השחית) ולהביא לידי צורך לחלל שבת עבור החולה, ודוק.
ואכתי יש מקום לבעל דין להרהר ולומר דאולי גם בכה"ג אין מקום לאסור, ואם יש צורך כלשהו לאדם לפגוע במאכליו של החולה — אינו פוגע עי"כ באיסור שבת, שכן סו"ס זו סברא ברורה לחלק בין מעשיו (או אולי אפי' העדר מעשיו) הגורמים לידי מצב פקו"נ, שלו או של אחרים (כמו מילה), — לבין מעשיו או אי מעשיו הפוגעים רק בדברים צדדיים הקשורים בסיבות עקיפות לגרום שהשבת התחלל עבור פיקו"נ הקיים בלא"ה יותר מאשר אלמלא פעולותיו.

שינוי נתוני רקע דומה ל"שב ואל תעשה"

ויש להטעים ולומר שאם אדם עושה פעולה היוצרת מצב פיקו"נ — הרי זו פעולה ב"קום ועשה" שתוצאתה חילול שבת — ואסורה בשבת או סמוך לשבת (ובמילה נחלקו הרז"ה

והרמב"ן). אך אם עושה פעולה צדדית לחלוטין, המשפיעה רק על "נתוני־רקע" של החולה הקיים בלא"ה — כאן יחס המעשה של האדם לגבי חילול השבת הוא מעין גדר של "שב ואל תעשה". כלומר; בשעה שעשה מעשיו, כגון שנכנס למכונית חונה, עדין לא פגע בחלול שבת, ומה שעי"כ מסובבות תוצאות עקיפות זה בגדר של שב ואל תעשה, שאינו מחויב לצאת מן המכונית, והמצאותו בה היא רק "נתון מוקדם" לנהג העושה מעשיו כדרכו לצורך פיקו"נ.

כעין הדברים הללו מצאתי בספר "החשמל לאור ההלכה" להרב יודלביץ, שהביא בסימן ג' פרק ב' תשובת הגרש"ז אוירבך בהיתר שימוש בחשמל בשבת לבריאים, משום שיצירתו חיונית לפקו"נ. ובתוך הדברים כתב: "אולם נלענ"ד דאפשר לומר דאסור רק לעשות מעשה שהתוצאה מזה תהיה חלול שבת אף שיהיה בשביל פקו"נ, ולכך אסור לצאת במדבר אם יודע שיבוא לידי חלול שבת, משום דעושה מעשה שהוא יוצא במדבר. אבל לא מצינו שיהיה מחויב לעשות מעשה כדי למנוע חילול שבת שיתהוה אח"כ בשביל פיקו"נ. ולפי"ז נראה דאינו מחויב להפסיק בע"ש את זרם החשמל מביתו. ואף שהמג"א בסי' שלו הביא מספר חסידים דאשה מעוברת שהגיעה לחודש התשיעי צריכה להכין בע"ש את הדברים הצריכים לה שלא יצטרכו לחלל שבת — נאמר שהוא חומרא בעלמא. ומעין זה מצינו שמותר לכבות בשבת גחלת כדי שלא יזוקו בה רבים, ושיטת הבה"ג ור"ח דהוי איסור תורה, ואפ"ה לא נזכר שצריכים לעמוד שם ולהשגיח שלא יכוו בה בנ"א, ולא נעבור על איסור כיבוי דהוי איסור תורה לדידהו. ומוכח מזה דאין שום חיוב לטרוח הרבה כדי למנוע דיחוי שבת שנעשה בהיתר לצורך פקו"נ."

והנה הרב יודלביץ שם השיב עליו דבנד"ד האדם עושה מעשה בידיו, ולא רק נמנע, שכן הוא מחבר את המתג בביתו בע"ש להדליק החשמל, ולא רק נמנע מלכבותו. ולענ"ד יש להוסיף ולהשיג כה"ג גם על הדוגמא מגחלת של מתכת, שהרי אדרבא כשנזדמנה לו גחלת אם ישאר שם על עמדו — ושב ואל תלך — יחסוך חילול שבת ואמאי הותר לו לסלקה בידים ע"י מעשה?, ונימא שב ואל תעשה עדיף, והרי לאו מידי עביד בהשארותו?. ברור, איפוא, שהבחנה בנד"ז אינה בין "קום ועשה" או "שב ואל תעשה" אלא בין יצירת הפקו"נ — שזה מעשה המביא ישירות לחילול שבת, לבין מעשה שביחס לחלול שבת האדם יצטרך לשנות מפעולותיו הרגילות כדי למנוע דיחוי שבת — ומנא לן לחייבו בהא, ודמיא מעין שוא"ת. והרי לחבר חשמל בע"ש מותר, ואם נכנסת השבת עליו לקום ולכבות — ומנא לן לחייבו בהא? וכע"ז עצם הכניסה לרכב העומד לנסוע בהיתר, לית לן בה (ואכ"מ לדון מצד מוקצה), וכשהנהג עומד לזוז מנא לן שההשארות אסורה?

וצריך להוסיף ולומר דנד"ד לא דמיא כלל להא דשנינו בשבת קלט ע"ב "האי צורבא מדרבנן... דאזיל ונאים במברא (= גם בספינה) ועבר להך גיסא לסייר פירי ואמר אנא למינם קמיכוינא". ואמרו בגמ' דהויא הערמה בדרבנן והותרה רק לצורבא מדרבנן. והנה שם האיסור הוא מדרבנן בכך "שיודע שיעבירנה הנכרי לצד האחר" (רש"י), ובלשון הר"ן: ש"יעבירוהו", — והיינו שנכרי עושה מלאכה מיוחדת עבורו בשבת. וכן יש לדון בה משום גזירת "שט". איסורין אלו מכוונים הם על הנוסע, שהוא עובר אדרבנן בכך ששט או שנכרי עושה מלאכה עבורו. ולכן הותרה רק הערמה לת"ח שנכנס להתנמנם כביכול, ואינו מחויב לצאת, ונכרי אדעתא דנפשיה עביד. אך בנד"ד — להצטרף לרכב הנוסע בהיתר, אין כל סרך איסור ישירות על הנוסע (וכבר כתבו אחרונים דלא דמיא לרוכב או ליושב בקרון דגזרינן שמא יתלוש זמורה להכות בבהמה) אלא הנהג הוא העושה את הכל והחולה הוא סיבת העשיה, — ולפיכך אין לדמות נושאים אלו. ודוק.

מסקנה: מנין לאסור כניסה לרכב שעתיד לנסוע בהיתר?

סוף דבר, לא ברירא לי מאי חששא איכא בעצם הכניסה לרכב העומד לנסוע בהיתר. מכל מקום בודאי הלכה למעשה אין מקום להורות לקולא (אלא אולי בשעת דחק גדולה מאד). בודאי יש ללמוד מהאי דינא דהערמה להכנס בספינה דלא הותר אלא רק לצורבא מדרבנן ולא לאיניש בעלמא, וקי"ל להלכה דאין לנו ת"ח כיום להאי דינא, עין **במג"א של"ט סק' יג' בשם מ"מ.** ומה גם דחששא קרובה היא שאמנם הנהג יעצור או יסע במיוחד כברת דרך עבור הבריא ונמצא מכשיל יהודי במלאכה דאורייתא, ונהנה ממנה, וכדאי לגדור בדברים אלו.

הרחמן יצילנו משגיאות לבל נכשל בדבר הלכה.